

JEDAN RUKOPIS HAFIZA IBRAHIMA B. MUHAMMEDA ŠEHOVIĆA

“Dalāilu’l-hayrāt wa šawāriqu’l-anwār fī dikr al-šalāt ‘alā al-nabiyyi’l-muhtār”

Emina ĆEMAN-KIREMITCI

UDK 091=411.21(497.6)

DOI: <http://dx.doi.org/10.26340/muallim.v19i73.1637>

SAŽETAK: Orijentalna rukopisna djela koja su na našim prostorima prisutna od samog dolaska islama predstavljaju kulturnu baštinu, koja je nezaobilazna u bilo kojem naučnom bavljenju sa prošlošću bh. muslimana. Tema ovog rada jeste dvojaka: sa jedne strane, nastojali smo prikazati jedan arapski rukopis našeg poznatog kaligrafa iz 18. stoljeća, hafiza Ibrahima Šehovića, kao primjera bosansko-muslimanske historijske baštine. Hafiz Šehović je bio dugogodišnji imam Careve džamije u Sarajevu, a njegovi brojni prepisi Mushafa su bili poznati kao “Carevi mushafi”.

Sa druge strane, želimo predstaviti i djelo jednog Marokanca iz 15. stoljeća, “Dalāilu’l-hayrāt”, kao primjer opšte muslimanske tradicionalne duhovnosti. Ova zbirka salavata na Muhammeda, a.s., je jedan od najljepših manifesta ljubavi prema Poslaniku koje je iznjedrila muslimanska civilizacija, a činjenica da Gazi Husrev-begova biblioteka čuva 43 rukopisa “Dalāila” (i još veći broj raznih drugih zbirki salavata i dova) ukazuje na to da je pobožnost izražena kroz učenje ovakvih djela tradicionalne forme bila veoma rasprostranjena među našim narodom.

Šehovićev rukopis ovog djela jeste među najvještijim i najvrjednijim rukopisima koje baštini Gazi Husrev-begova biblioteka.

Ključne riječi: historija, rukopis, Dalāil al-hayrāt, salavati, minijature, tradicionalna pobožnost

Orijentalna rukopisna djela u našoj zemlji datiraju još od prvih dana islama, dakle – i prije dolaska zvanične osmanske vlasti. Pisana djela su isprva najavljivala dolazak islamske kulture i civilizacije u svakom njenom segmentu, zatim su bila medijator primanju islama od strane lokalnog stanovništva, te naposljetku – kroz pisana djela tadašnji muslimani su izražavali vlastiti doseg u naučnim,

književnim i teološkim disciplinama na orijentalnim jezicima. Rukopisi porijeklom sa ovih krajeva su živi svjedoci naše prošlosti, koji nam iz šesnaestog, sedamnaestog i kasnijih stoljeća poručuju čime se bavi bosanski musliman, koja nauka ga interesuje, koje teološke oblasti promišlja, kakve osjećaje osjeća pa ih u poeziju prekaljuje...

Stoga, rukopisno blago jeste najznačajnija historijska baština mu-

slimana našeg područja, te time zavređuje veliku pažnju naučne i kulturne struke. Ovaj rad je skroman doprinos tome kroz prikaz jednog rukopisa našeg poznatog kaligrafa iz 18. stoljeća – hafiza Ibrahima Šehovića. Djelo koje smo tretirali jeste zbirka salavata na poslanika Muhammeda, a.s., *Dalāilu’l-hayrāt*, koja je nastala u 15. stoljeću, te kroz nadolazeća stoljeća postala među najčitanijim

pobožnim djelima tradicionalnih muslimana širom svijeta.

Time je ovaj rad, u isto vrijeme, pokušaj afirmacije vjerske baštine muslimana našeg područja, ali i jednog segmenta vjerske tradicije muslimana diljem svijeta. Tradicija donošenja salavata i prizivanja Božijeg blagoslova na njihov vječiti uzor, Muhammeda, a.s., ujedinjuje raznolike muslimanske narode, kulture i historijske periode.

1. Orijentalni rukopisi na našem području

Prve orijentalno-islamske rukopise na našem području su donosili ljudi ovog podneblja, koji su prije dolaska Osmanlija, trgovali ili ratovali po istočnim zemljama. U 15. stoljeću, kada Osmanlije definitivno dolaze u ove krajeve, islamska kultura se širi u sve društvene i privatne domene života. Osnivanjem prvih obrazovnih institucija, kakve su bile tekije, džamije i medrese dolazi do većeg priliva rukopisne građe, pa su se u sklopu spomenutih institucija vremenom formirale i prve biblioteke, od kojih su neke kasnije izrasle u samostalne ustanove. Pored toga, treba imati u vidu i veliki broj privatnih biblioteka.

Način dolaska orijentalnih rukopisa na naše krajeve je bio raznolik: muslimani su često svoje školovanje nastavljali po središtima muslimanskog svijeta, pa bi pri povratku u Bosnu sa sobom donosili i dragocjene rukopise. Osim toga, često bi i hadžije, trgovci ili državni službenici sa svojih puteva donosili razna djela. Dolaskom u Bosnu, rukopisi bi se dalje prepisivali, te bi na taj način njihov broj bivao sve veći i veći, čemu svjedoči postojanje zasebnog esnafa *mudžellita*, koji su se bavili ukoričavanjem rukopisa (podsjećanja radi, u srcu sarajevske čaršije dvije ulice nose imena po nekadašnjim zanatlijama

koji su u njima radili: “Mudželeli veliki” i “Mudželeli mali”).

Najstarije orijentalne javne i privatne biblioteke našeg područja se javljaju sredinom 15. stoljeća – među najstarije se smatra ona iz vakufname Aladža džamije u Skoplju u kojoj vakif, Isa-beg Ishaković, 1468. godine zaviješta i znatan broj rukopisnih dijela¹.

Danas se najveći dio rukopisne građe Bosne i Hercegovine čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Sa dosadašnjim posljednjim (jedanaestim) katalogom arapskih, perzijskih i turskih rukopisa, obrađena su 9903 rukopisa.

1.1. Prepisivanje knjiga

Već smo spomenuli *mudžellite* – knjigovesce, a pored njih i, u ovom segmentu važniji, bili su *battati*, koji su se bavili kaligrafskim ispisivanjem orijentalnih tekstova, kako u arhitekturi, tako i na papiru.

Za ovladavanje umijećem lijepog pisanja, pohađana je nastava u školama kaligrafije, kakva je, na primjer bila ona od hadži Hasana Vefaije Misrije u Sarajevu². Hattati su imali svoje radnje u čaršijama, u kojima se mogao poručiti rukopis kojekakvih djela. Prepisivačkom aktivnošću su se bavili ljudi raznih zanimanja: vjerski službenici, književnici, naučnici, vojnici i zanatlije. O prepisivačima najčešće saznajemo iz njihovih potpisa i godine prepisa koje su ispisivali na kraju rukopisa.

Rukopisi su pisani najčešće crnim i crvenim, rjeđe plavim mastilom. Crnim mastilom je bio pisan osnovni tekst, a crvenim važniji dijelovi. Prepisivač je određivao veličinu kolone teksta i pri tome je često ostavljao dosta veliku marginu, na kojima je, opet, nerijetko bio ispisani popratni tekst, komentar ili objašnjenje glavnog teksta. Hartija je najčešće žućkasta, u iznimnim slučajevima ružičasta,

svijetloplava ili purpurna. Razlikovala se od ćirilčnih rukopisa po tome što je bila nešto tanja, svilenkastija i glađa. Format rukopisa se najčešće ograničava na manje folijante, osim rukopisa mushafa koji mogu dostići dimenzije velikog oktava. Osim kodeksa (knjige) postoje i rukopisi u formi svitka (najčešće su tako pisani službeni dokumenti, dekreti i dopisi).³

1.2. Iluminiranje rukopisa

Pored toga što su se bavili kaligrafskim prepisivanjem knjiga, *battati* su redovno bili i veoma umjesni u umjetničkom iluminiranju i ukrašavanju svojih rukopisa, koji su često bili ukrašavani obojenim ornamentima sa motivima pupoljka ruže, cvijeta, lista, rozete, zvijezde, stilizovane grane, sa raznim ornamentima i arabeskama... Uticaj religije je bio veoma značajan, naročito u pogledu zabrane likovnog prikazivanja ljudske figure, međutim ovaj propis nije uvijek bio poštovan, naročito u perzijskoj minijaturi. Najukrašeniji rukopisi su redovno primjerci Kur’ana, gdje se, recimo, iluminaciji raskošnih zaglavlja početaka sura prinosila posebna pažnja.

Zanimljiv je podatak vezan za najčuvaniji turski rukopis – “Hunernamu” – knjigu o junaštvima osmanskih sultana. Naime, njega su ilustrovala 1577. godine dva umjetnika: Mirza Ali i Osman Nakaš, za kojeg se zna samo toliko da je bio porijeklom iz Bosne⁴.

2. Rukopis hafiza Šehovića

Rukopis hafiza Šehovića kojim se bavi ovaj esej, zabilježen je u jedanaestom svesku kataloga rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke. Čuva se pod brojem R-7579, a o njemu je urednik kataloga zapisao slijedeće:

Nash, vokalizovan, pisan vrlo vještom rukom prepisivača. Istaknute riječi pisane crvenim mastilom. Imaju

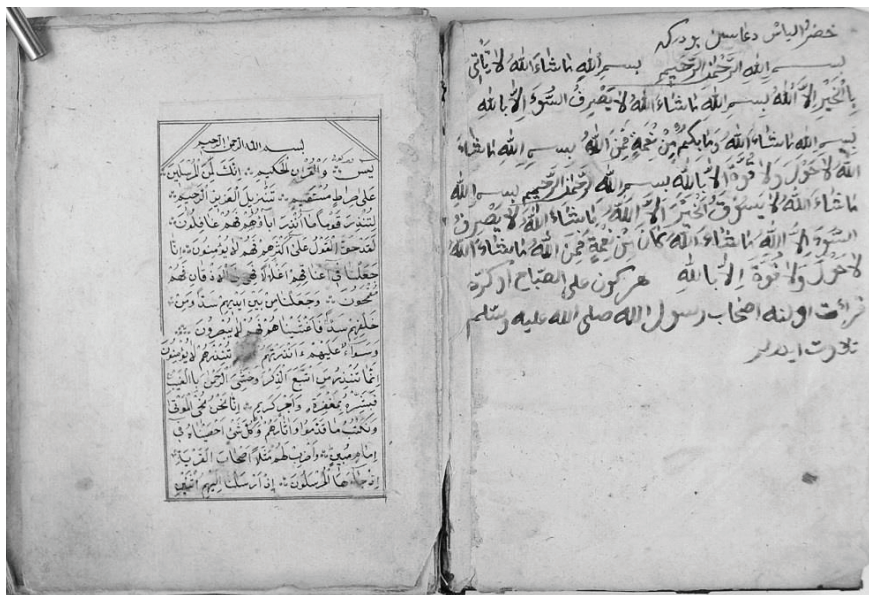
¹ Zagorka Janc (1985), *Umetnost na tlu Jugoslavije – islamska minijatura*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, Zagreb: Spektar, Mostar: Prva književna komuna, str. 23.

² Više: Ismet Bušatlić (2002), “Jedna sa-

rajevska škola kaligrafije”, Takvim, Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u BiH, str. 279-286.

³ *Umetnost na tlu Jugoslavije – islamska minijatura*, str. 26-29.

⁴ Husref Redžić (1982), *Umetnost na tlu Jugoslavije – islamska umjetnost*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, Zagreb: Spektar, Mostar: Prva književna komuna, str. 131.

Slika 1. "Dalailul-hayrat"
(dova i početak sure Yā-Sin); R-7579; 2a-2b

kustode. Na 4-5 listova imaju lijevo izrađeni unvani, kao i slike dvaju harema u Mekki i Medini. Tekst je obrubljen debljom pozlaćenom i tankom crvenom linijom. Krajnja margina obrubljena tankom crvenom, a margina uz tekst tankom pozlaćenom linijom. Po rubovima ima dopuna i tumačenja. Na rubovima nekih listova imaju lijepo izrađene rozete. Papir tamno-bijel, glat; povež kožni, s preklopom, oštećen. Na koricama i na preklopu utisnuti su pozlaćeni ornamenti. Prepisao hafiz Ibrahim b. Muhammed Šehović, 9. rebiul-ahira 1195/1781. godine i ovo je njegov treći prepis ovog djela (bilješka na 167b-168a. listu). Na početku je jedna bilješka o osobinama vjernika, pisana kasnije rukom drugog prepisivača, jedna dova i sure Yasin, pisan rukom navedenog prepisivača. Iza Yasina su Božija imena, također, kasnije napisana. Otkupljen je od Džemala Saloševića iz Sarajeva.⁵

Rukopis se sastoji od 173 lista, veličine 18×13,5 (odnosno 8,5×5,5 teksta unutar margina), na stranici je pisano po sedam redova teksta. Tekst

je pisan lijepim *nash* pismom unutar margina, a na nekoliko listova, van margina, imaju dodatne zabilješke. U nekim slučajevima se radi o dova koje su u kasnijim izdanjima "Dalaila" uvrštene u standardni dio zbirke⁶, dok se u nekim slučajevima radi o pojašnjenjima pojedinih termina. Na primjer, pojašnjenje za riječ *rawḍah*: "U lingvističkom smislu *rawḍah* je mjesto spokoja, raznih plodova, mirisnog cvijeća i izvora; u prenesenom značenju se odnosi na mjesto svjetla, milosti, blagoslova, dobra i časti, mjesto stjecišta ljepota, svježine, radosti..."⁷

Što se tiče dijela knjige koji ne pripada Šehovićevom rukopisu "Dalaila", radi se o nekoliko početnih stranica, ispisanih rukom nepoznatog i manje vještog prepisivača. Na jednoj stranici je ispisana predaja o osobinama vjernika (sa godinom pisanja: 1310. po hidžri), slijedi veličanje Uzvišenog Boga, a zatim i sura Yā-Sin, pisana crnim mastilom unutar crvenih margina (slika 1.)

2.1. Biografija prepisivača

Hafiz Ibrahim ibn hadži Muhammed es-Sarayı Šehović jedan od naših najznačajnijih prepisivača i kaligrafa. Svojevremeno je bio poznat pod nadimkom "Carev imam", budući da je bio dugogodišnji imam Careve džamije u Sarajevu. Iako o njegovom životu nije ostalo mnogo zapisanih tragova, neke podatke možemo naći u tekstu Mehmed ef. Handžića iz 1943. godine⁸. Hafiz Šehović je stanovao u sarajevskoj mahali Bistrik, iznad nekadašnjeg mesdžida šejha Bagdadije. Prema bilješcima koje je ostavljao na svojim rukopisima, može se zaključiti da je prepisao najmanje 66 mushafa, od kojih je posljednji iz 1811. godine. Uspoređujući redni broj prepisanog mushafa sa godinom prepisa, da se izračunati da je prepisivanje mushafa završavao za manje od godinu dana.

Gazi Husrev-begova biblioteka čuva najmanje tri rukopisa "Carevih mushafa" (kako su u narodu bili poznati Šehovićevi prepisi Kur'ana) i to 53. prijepis iz 1799., 56. prepisan samo godinu kasnije i 63. primjerak iz 1807. godine.⁹

Pored spomenuta tri rukopisa mushafa i rukopisa "Dalailul-hayrata" kojim se bavi ovaj esej, Gazi Husrev-begova biblioteka čuva još jedan Šehovićev "Dalail", koji je pisan kao dio kodeksa iz 1798. godine. Na rubu jednog lista ovog kodeksa nalazi se odobrenje šejh Ahmeda Hayatije prepisivaču da može učiti prvu suru Fatihu na razne murade.¹⁰

Hafiza Šehovića spominje i Đ. Mazalić riječima: "Ibrahim, sarajevski kaligraf 18. stoljeća. Naročito se isticao u pisanju sitnim pismom."¹¹

Mehmed Mujezinović¹², kao i Handžić, piše o vjerovatnoj lokaciji nišana hafiza Šehovića – naime, preko puta nekadašnjeg mesdžida šejha

⁵ *Katalog XI* (2003), priredio Zejnil Fajić, br: 7012.

⁶ Naprimjer, na marginama teksta salavata koji se uče ponedjeljkom ispisana je dova za nijjet (Rukopis 7579, 34.)

⁷ Rukopis 7579, 30a.

⁸ Mehmed Handžić (1943), "Hfz. Ibrahim-ef. Šehović", Sarajevo: El-Hidaje,

VI, str. 292-294.

⁹ *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa XVI* (2006), priredio Osman Lavić, London/Sarajevo: Al-Furqan – Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH, str. XVII (spomenuti rukopisi mushafa su u GH biblioteci registrovani redom pod

brojevima: R-8337, R-8338 i R-8342.)

¹⁰ *Katalog I* (2002), priredio Kasim Dobrača, br. rukopisa: 772-2

¹¹ Đoko Mazalić (1967), *Leksikon umjetnika*, Sarajevo: "Veselin Masleša", str. 59.

¹² Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine I* (1998), Sarajevo: Sarajevo-Publishing, Sarajevo, str. 433.

Bagdadije nalazi se nekoliko nišana od kojih je jedan neimenovan, sa ulemanskim turbanom na kojem je zapis: *“Al-marwtu ka’sun kullu’n-nāsi šāribuhu wa’l-qabru šunduqun kullu’n-nāsi dāhīluhu”*, u prijevodu: *“Smrt-nu času svako će ispiti i u kabur poput sanduka ući”*. Iako narodna predaja kaže da to jeste mezar hafiza Šehovića, problem nastaje kada se uzme u obzir godina napisana na nišanu, to jeste 1225. hidžretska, odnosno 1811. godina po miladu, jer je hafiz bio živ i 1226. godine čemu svjedoči njegov prepis mushafa iz ove godine. Prijedloge za rješavanje ove nedoumice nude Handžić, koji smatra da je moguće da je hafiz još za života dao sebi napraviti nišane, i Mujezinović koji kaže da su nišani mogli biti i naknadno podignuti, pri čemu se nije vodilo računa o tačnoj godini preseljenja.

Rešad Kadić je u svojoj zbirci pripovijedaka jednu posvetio hafizu Šehoviću¹³.

2.2. Ostali rukopisi “Dalāilu’l-ḥayrāta” u Gazi Husrev-begovoj biblioteci

U sedamnaest kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, u kojima je obrađeno 9903 rukopisna kodeksa, zabilježena su ukupno 43 rukopisa “Dalāilu’l-ḥayrāta”, većinom iz XVIII stoljeća. Veći broj rukopisa su pisani kao samostalna djela, dok je trinaest pisano u formi kodeksa, u kojima je “Dalāil” često pisan uz “An’ām”¹⁴, Kaside-i burdu, imena ashaba učesnika bitke na Bedru, virdove pojedinih šejhova, hadise i razne vrste dova. Rukopisi “Dalāila” su u Gazi Husrev-begovu biblioteku dolazili najčešće kao pokloni iz privatnih biblioteka ili biblioteka odbora pojedinih medžlisa Islamske zajednica, ali i kao otkupi. Prema tome,

Slika 2. “*Dalāilu’l-ḥayrāt*” (uvod);
rukopis hafiza Šehovića; R-7579; 8a-8b

rukopisi vode porijeklo iz Sarajeva, Travnika, Banja Luke, Bijeljine, Zenice, Žepča, Tešnja, pa i Kaira.

U katalogima rukopisa navedeno je i osam komentara djela “*Dalāilu’l-ḥayrāt*”¹⁵ i jedan rukopis dove koja se uči nakon čitanja “*Dalāilovih*” salavata. Zanimljive su dvije idžazetname za učenje ovog djela koje se odnose na naša dva zemljaka: Salihu Safvetu Bašiću je 1904. godine izdana idžazetnama za učenje “*Dalāila*”, te iz racionalnih i tradicionalnih znanosti, a na kurra hafiza Mustafu Lulagiju iz Sarajeva naslovljena je idžazetnama iz 1864. za učenje “*Dalāila*” i za znanje deset kiraeta od strane egipatskog karije Abdu’l-Mun’im al-Dassūqija.

3. O Djelu “*Dalāilu’l-ḥayrāt*”

“*Dalāilu’l-ḥayrāt*” je zbirka salavata i dova koju je napisao Abū Abdullāh Muhammad ibn Sulaymān al-Ġazūli, punog naziva: “*Dalāilu’l-ḥayrāt wa šawāriqu’l-anwār fi dīkri al-šalāt alā al-nabiyyi’l-muḥtār*” (Dokazi dobra i zrake svjetlosti u donošenju salavata na slavnog Vjerovjesnika). Poznata je među tradicionalnim muslimanima,

naročito sufijska, diljem muslimanskog svijeta, pogotovo u Sjevernoj Africi, Turskoj, Kavkazu i Južnoj Aziji. Podijeljena je u poglavlja koja korespondiraju danima u sedmici, te se na taj način (dnevno) i uči.

Autor zbirke je porijeklom iz Maroka, a živio je u periodu od 1404/807. do 1465/870. godine. Bio je šejh šazilijskog tarikata, čiji su se naročiti simpatizeri nazivali *džezulijama*. Poznat je prvenstveno po svom “*Dalāilu*”, a napisao je još najmanje dva djela: “*Ḥizbu’l-falāḥ*” i “*Ḥizbu’l-Ġazūli*”¹⁶.

3.1. Povod i cilj pisanja djela

Sam al-Ġazūli u uvodu svog djela objašnjava povod njenog pisanja. Naime, čudan događaj se desio kada je krenuo uzeti abdest vodom iz obližnjeg bunara. Tražeći posudu kojom bi zgrabio vode, začuo je glas djevojčice koja ga je upitala: “Ti si onaj kojeg toliko hvale, a ne nalaziš načina ni da zagrabiš vode iz bunara?” Došla je do Ġazūlijai pljunula u bunar nakon čega je voda toliko nadošla da je pretila njegove zidove. Ġazūli se abdestio, a potom upitao djevojčicu čime je dostigla toliki duhovni nivo

¹³ Rešad Kadić (1997), *Hadži Lojo i pripovijedanje o ljudskim sudbinama i Omerpaši Latasu*, Sarajevo: El-Kalem.

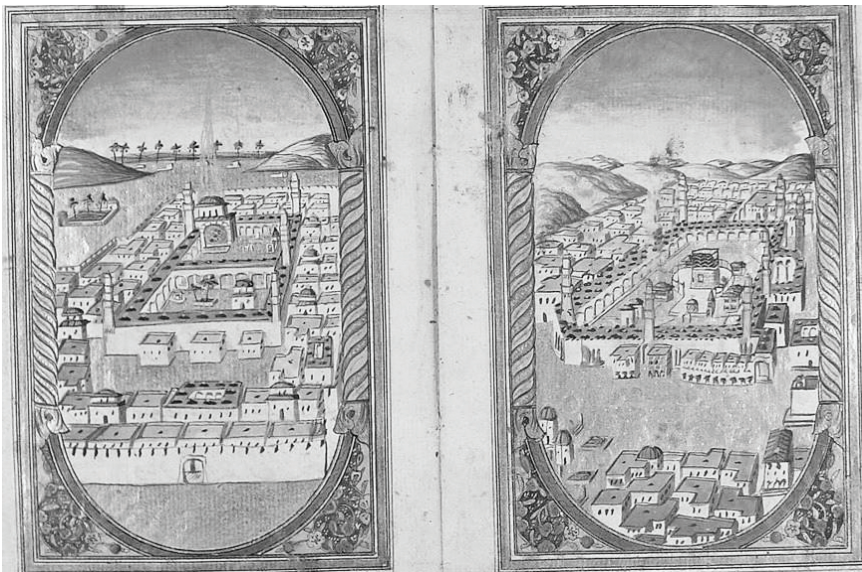
¹⁴ En’ām je zbirka kur’anskih sura i dova, za razne prilike. Ovakve zbirke su služile za hamajlije i rijetko su istog sadržaja.

Većina ih počinje surom al-An’ām, po čemu su i dobile naziv; *Katalog... (XVI)*, str. 249.

¹⁵ Naprimjer: Muhammad b. Ahmad al-Qasri (u. 1653), *Matāli’ al-masarrāt bi ḡalāi Dalāili’l-ḥayrāt*; prijepis iz

17. ili 18. stoljeća; R-3360

¹⁶ Hayruddin az-Zirikli (2002), *Al-a’lām – qāmūs wa tarāḡim li ašburi’r-riḡāl wa’n-nisā’ min al-’arab wa al-musta’ribin wa al-musta’riqin (VI)*, Bejrut: Dāru’l-ilm li’l-malāyin, str. 151.

Slika 3. “*Dalailu’l-hayrāt*”,
minijatura hafiza Šehovića; R-7579; 31a-31b

Slika 4. “*Dalailu’l-hayrāt*” (*Faṣl fi fadli’š-šalāti ala’n-nabiyyi*);
rukopis hafiza Šehovića; R-7579; 34a-34b

(mertebu) pa su joj omogućene ovakva djelovanja. Odgovorila mu je: “Zazivajući Božiji blagoslov (salavat) na onoga koga su zvijeri sa ljubavlju slijedile, dok je hodao divljinom.”¹⁷ Ćazūli se tada zavjetovao da će napisati zbirku salavata na poslanika Muhammeda, a.s., što je rezultiralo djelom koje se učilo i prepisivalo diljem islamskog svijeta, a koje tretira i ovaj esej.

Neki njegovi biografi navode podatke da se Ćazūli preselio u Medinu,

gdje je dva puta dnevno, kraj Poslanikovog, a.s., mezara učio cijeli “*Dalail*”. Otada je ova zbirka postala simbol i testament ljubavi i čežnje za Poslanikom, a.s., iskazana u lijepim i elokventnim pasażima.

Osim povoda nastanka, Ćazūli iznosi i cilj pisanja zbirke salavata:

“Cilj ove knjige jeste donošenje salavata na Vjerovjesnika, s.a.v.s., i zadobijanje koristi od njih. Salavate spominjemo bez seneda kako bismo

učaču olakšali učenje napamet. Donošenje salavata je među najvažnijim ibadetima za onoga koji želi blizinu Uzvišenog Gospodara. Nazvao sam je “*Dalailu’l-hayrāt wa šawāriqu’l-anwār fi dikri’š-šalāt ala’l-nabiyyi’l-muhtār*”, nadajući se zadovoljstvu Uzvišenog Allaha i ljubavi Njegovog plemenitog Poslanika, našeg prvaka Muhammeda, s.a.v.s. Molimo Allaha da nas učini od onih koji slijede njegov sunnet i onih koji vole njegovo savršeno biće – a On je moćan to učiniti, nema boga osim Njega, On je divan zaštitnik i divan Pomagač, nema snage niti moći osim sa Allahom, Uzvišenim i Veličanstvenim.”¹⁸

3.2. Sadržaj djela

Rukopisi (kao i kasnije, printani primjerci) “*Dalāila*” skoro u pravilu na početnim stranicama sadrže ilustracije harema Kabe na jednoj i Poslanikove džamije na drugoj strani.

Nakon Ćazūlijevog uvoda, slijedi poglavlje o vrijednosti učenja salavata (*Faṣl fi fadli’š-šalāti ala’n-nabiyyi*)¹⁹ gdje se navode hadisi o toj tematici (na primjer: “Ko iz mog ummeta jedanput donese salavat na mene, upisuje mu se deset dobrih djela, a briše deset loših”), predaje učenjaka (na primjer, riječi Abū Sulaymāna ad-Darānija: “Ko želi zamoliti Allaha za neku svoju potrebu, neka često uči salavate na Poslanika, zatim neka zamoli za udovoljenje svojoj molbi, a onda neka završi sa učenjem salavata. Uistinu, Allah prima salavate, a plemenitiji je od odbijanja onoga što je između njih.”), te DžezĆazūlijeve komentare (na primjer, pojašnjenje da riječ *zaboravljanje* u hadisu “Ko zaboravi donositi salavate na mene, skrenuo je sa puta ka Džennetu”, zapravo znači *ostaviti/prestati učiti salavate*. Ćazūli zaključuje: “To znači da, ukoliko onaj ko ostavi učenje salavata prestaje kročiti putem koji vodi ka Džennetu, onaj ko donosi salavate hodi putem ka njemu”). U izvornom djelu autor ne navodi vjerodostojnost, niti prenosioc hadisa, no autentičnost hadisa (*tabriĝ*) je zabilježena u naknadnim izdanjima (slika 4).

Slijedeće poglavlje jeste zapravo kratka “početna dova” (*du’au’l-ibtidā’*), nakon nje “dova nijjeta”

¹⁷ Süleyman el-Cezūli (2006), *Delāilü’l-hayrāt: Salavat-ı Şerifeler*, Istanbul: Semerkand, str. 28.

¹⁸ Rukopis, str. 8; *Delāilü’l-hayrāt*, 3-5.

¹⁹ Rukopis, str. 034a; *Delāilü’l-hayrāt*, str. 5-20.

(*du'āu'n-niyyah*), te najzad “dova otvaranja” (*du'āu'l-iftitāh*), koje su zabilježene na marginama stranica Šehovićevog rukopisa.

Slijedi poglavlje Lijepih Božijih imena (*Asmāullabi'l-ḥusnā*), a potom i imena poslanika Muhammeda, a.s. (*Asmāu'n-nabiyy*).

Nakon uvodnih obrazloženja, dova i Imena, slijedi glavni dio “*Dalāilu'l-ḥayrāta*”, odnosno poglavlja podijeljena pa danima u sedmici: dio zbirke koji se uči ponedjeljkom, dio koji pripada utorku, srijedi, četvrtku, petku, suboti, nedjelji, te posljednji – osmi dio koji se uči ponedjeljkom i opet nadovezuje na početak zbirke. Završetak sedmičnog učenja zbirke se upotpunjuje “završnom dovom” (*du'ā' li'l-ḥatm*), slika 5.

Slika 5. “*Dalāilu'l-ḥayrāt*” (*du'ā' li'l-ḥatm*); rukopis hafiza Šehovića; R-7579; 176a-176b

3.3. *Salavāti zbirke*

“*Dalāilu'l-ḥayrāt*”

Siddiq Osman u svom radu o “*Dalāilu*”²⁰, piše da je ovo, zapravo, prva velika knjiga salavata (first major book of salawaat) u koju je imam Ćazūlī uvrstio izabrane salavate koji su se učili i prenosili generacijama još od vremena Poslanika, a.s. Zbirka je vremenom postala veoma poznata, pa je napisano i nekoliko opsežnih komentara na nju, kakvi se spominju u an-Nabhānījevom djelu “*Afaḍlu's-šalawāt 'alā sayyidi's-sādāt*”.

Nadalje, on traga za izvorima salavata iz “*Dalāila*”, budući da ih Ćazūlī ne navodi. Nekim salavata-tima je sam Poslanik, a.s., podučio svoje ashabe (na primjer, *salāt-Ibrahimiyya*), drugi su nastali kao plod inspiracije i ljubavi generacija nakon njega (na primjer, salavat imama Šafije, Abu'l-Hasana al-Karhija, Abdu'l-Kadir Gejlanija), trećima porijeklo nije poznato ali su za vrijeme Ćazūlīja, kao i u današnje vrijeme, bili veoma često zazivani (kao što su salavati: *tunġinā, anwār, sa'ada, kawṭar, ulu'l-'azm*). Neke salavate je sam imam Ćazūlī napisao i uvrstio u svoju zbirku.

Veoma popularna forma salavata je ona u kojoj se specificira broj

koliko puta se značenje određenog salavata intendira. U “*Dalāilu*” nailazimo na mnoštvo ovakvih salavata, naprimjer:

Allahumma ṣalli 'alā sayyidina wa maawlānā Muhammadin 'adade maḥlūqātik // Allahu moj, blagoslovi našeg prvaka i zaštitnika Muhammeda onoliko puta koliki je broj Tvojih stvorenja.

Ili:

'adade kalimātik // onoliko koliki je Tvojih riječi; adada nuġūmi's-samā' // onoliko koliki je zvijezda na nebu; 'adade awrāqil-ašġār // onoliko koliki je listova na drveću, itd.

Nadalje, tu su i salavati koji na poseban stilski način ukazuju na visok duhovni položaj Muhammeda, a.s., dodajući mu atribut počasti, naprimjer:

Allāhumma ṣalli alā šāhibi maqāmi'l-mahmūd // Allahu moj, blagoslovi onoga koji je uzdignut na “slavoljeni položaj”.

Ili:

šāhibi's-šafā'a // zago-vornika; šāhibi'l-muġizāt // onoga koji posjeduje muđžize; šāhibi'l-mi'rāġ // onoga koji je uzdignut mi'radžom, itd.

ḵhayraat, dostupno na: www.iqra.net/salawaat/dalaail (1.11.2017.)

Neke vrste salavata naglašavaju pojedina imena ili nadimke Muhammeda, a.s., kakav je:

Allāhumme ṣalli alā'l-Baširi'n-Nadīr // Allahu moj, blagoslovi Obveselitelja i Opominjatelja,

Ili:

nūri'l-anwār // Svjetlo svjetala; man inšaqqa labu'l-qamar // onoga koji je raspolovio Mjesec; as-sāqī li'n-nāsi mina'l-hawḍ // onoga koji će napajati ljude sa Hawda, itd.

U tradiciji muslimana su postali poznati i načini slavljenja svakog slova Poslanikovog, a.s., imena (*ḥā-mīm-dāl*), a neki od takvih salavata uvršteni su i u “*Dalāil*”, naprimjer:

Allāhummaṣalli alā sayyidinā Muhammad // Allahu moj, blagoslovi našeg prvaka Muhammeda; Ḥāi'r-rahmati wa mīmi'l-mulki dāli'd-dawāmi // Hā-harf koji stoji za milost, Mīm-za vlast, Dāl-za trajnost; As-sayyidi'l-kāmil al-fātib al-ḥātim // Prvaka, Potpunoga, Otvaratelja (milosti), Pečata (vjerovjesništva).

Također, “*Dalāil*” sadrži i neke salavate koji su uspješna stilska sinteza gore spomenutih vrsta zazivanja Božijeg blagoslova na Poslanika, a.s., poput:

²⁰ Siddiq Osman Noormuhammad, *Salawaat by Sufi Mashaaikh: Dalaail ul'*

<i>Allahumma šalli 'alā Muḥammad</i>	<i>Allahu moj, blagoslovi Muḥammeda</i>
<i>Afdali anbiyāike wa akrami asfiyāika</i>	<i>Najboljeg vjerovjesnika i najplemenitijeg među čestitima</i>
<i>Wa imāmi aʿwliyāike wa ḥātami anbiyāika</i>	<i>Predvodnika Tvojih evlija i pečata Tvojih vjerovjesnika</i>
<i>Wa ḥābibi Rabbi'l-'ālamīn wa šahidi'l-mursalīn</i>	<i>Miljenika Gospodara svjetova i Svjedoka poslanika</i>
<i>Wa šafi'ī'l-mudnibīn wa sayyidi waladi Adam aḡma'in</i>	<i>Zagovornika griješnika i prvaka svih Ademovih potomaka</i>
<i>Al-marfūḍ-dikri fi'l-malāikati'l-muqarrabin</i>	<i>Onoga čiji je spomen na visokom nivou kod Bliskih meleka</i>
<i>Al-Bašīr an-Nazīr</i>	<i>Obveselitelja i Opominjatelja</i>
<i>Al-sirāḡi'l-munir el-Šādiqi'l-Amin al-Haqqi'l-Mubin</i>	<i>Blještavo svjetlo, Istinoljubivog, Povjerljivog, Istinitog, Jasnog</i>
<i>Al-Ra'uf al-Rahīm al-Hādi ilā širāti'l-mustaḡīm</i>	<i>Dobrostitvog, Milostivog, Onoga koji upućuje na Pravi put</i>
<i>Allazi ātaytabū sab'an mina'l-matāni wa'l-Qur'āna'l-'azīm</i>	<i>Onoga kome je dato sedam ponašljajućih ajeta i Kur'an veličanstveni</i>
<i>Nabiyyu'r-rahmati wa hādi'l-ummati</i>	<i>Vjerovjesnika milosti i Upućivača ummeta</i>
<i>Aʿwāli man tansaqqu 'anhu'l-arda wa yadhulu'l-ḡannati</i>	<i>Prvog nad kim će se zemlja raspući i koji će ući u džennet</i>
<i>Wa'l-muayyadi bi Ġibril wa Mikāil</i>	<i>Kojega pomažu Džibril i Mikail</i>
<i>Al-Mubaššar bihī fi't-Taʿwāt wa'l-Inḡil</i>	<i>Čiji dolazak je bio navješten u Tevratu i Indžilu</i>
<i>Al-Muštafā al-Muḡtabā al-Muntahab Abi'l-Qāsim</i>	<i>Izabranog, Odabranog, Predodređenog, Oca Kasimovog</i>
<i>Muḥammad ibn 'Abdillāh ibn 'Abdil-Muṭṭalib ibn Hašim</i>	<i>Muḥammeda, sina Abdullahovog, sina Abdulmuttalibovog, sina Hašimovog.</i>

U svako poglavlje su, pored savata, uvrštene i dove, na primjer: *Allāhummasturna bi satratika'l-ḡamīl//*

Allahu moj, pokrij naše sramote ogrtačem Svoje Ljepote. Ćazūli je uvrstio i takozvane "dove posredništva" (*du'āūt-tarwassul*),

koristeći "posredništvo" (*wasīlat*) Lijepih Božijih imena, poslanika Muḥammeda, Arša, Kursijja i drugog, naprimjer:

<i>As'alukallahumma bi'l-asmāi'l-maktūbati ḥawla'l-'arš</i>	<i>Molim Te, Allahu, imenima ispisanim oko Arša</i>
<i>Wa as'aluke bi'l-asmāi'l-maktūbeti ḥawla'l-kursiyy</i>	<i>Molim Te imenima ispisanim oko Kursijja</i>
<i>Wa as'alukallahumma bi'l-ismi'l-maktūbi 'alā waraḡi'z-zaytūn</i>	<i>Molim Te imenom napisanim na listu masline</i>
<i>Wa as'alukallahumma bi'l-asmāi'l-'izāmi allati sammayta bihā nafsaka mā 'alimtu minhā wa mā lam a'lam.</i>	<i>Molim te Velikim imenima kojima si se Sam nazvao, onima za koje znam i za koje ne znam.</i>

Zaključna riječ

Sve spomenuto, vezano za pregalštvo muslimana našeg područja na polju pisane riječi, je samo mali dio informacija o naučno-kulturnom

blagu koje je tek donekle obrađeno. Međutim, priča ide i van okvira jednostavnog čitanja (i prevođenja) rukopisnih dijela, jer, zapravo, svaki rukopis krije u svojoj pozadini cijele

životne priče. Svaki rukopis iza sebe ima svog prepisivača (osobu sa imenom i prezimenom, zanimanjem, mjestom boravka i godinom života), razlog nastanka, svog poručioća,

generacije ljudi koji su ga stoljećima čuvali u sasvim uzburkanoj historiji naše zemlje, da bi najzad svoj smiraj pronašao na policama biblioteka... Rekonstruisati povijest jednog rukopisa značilo bi rekonstruisati živote ljudi koji su bili u vezi sa njim, jer rukopisna knjiga je mnogo više vezala svoje čitaoce za sebe, nego li današnja printana izdanja – duže se je ispisivala i općenito je novčano vrijedila više.

Iz rukopisa kojim se bavi ovaj esej mogli smo zaključiti da ga je pisala osoba poznata sarajevskoj čaršiji (pa i šire), kao prepisivač veoma cijenjenih "Carevih" mushafa. Ipak, čini se da je hafiz Šehović živio dosta povučenim i mirnim životom, jer su podaci o njemu prilično oskudni (Kadić u svojoj pripovijetci opisuje atmosferu u kojoj hafiz piše). "Delail" je, očito, bio iščitavan od strane osobe/a koja ga je preuzela, jer su dopisani i dodatni tekstovi (dova, Ja-Sin, Lijepa Božija imena...). Rukopis vjerovatno nije mijenjao svoju lokaciju, budući da je otkupljen u Sarajevu (a i danas se tu čuva). Raskošnost rukopisa

ukazuje na činjenicu da se radilo o izuzetno vrijednom djelu za poručioča-čitaoca.

Što se tiče samog djela "Dalāilu'l-ḥayrāta" – ono je zaista manifest ljubavi prema Muhammedu, a.s. Prizivanje na njega Božijeg blagoslova nebrojeno puta, kroz predivne stilske uređene salavate primamne melodičnosti i lahko pamtljive rime, može biti samo plod inspiracije koja dolazi iz duboke duhovne povezanosti sa Poslanikom, a.s. Salavati koji koriste fenomene prirode u svome izrazu žele naglasiti jedinstvo prirode i čovjeka kada je riječ o slavljenju, čežnji i ljubavi prema Božijem poslaniku, a.s. Vremenska dimenzija vječnosti koja se često naglašava (u slučaju kada se priželjkuje da Božiji blagoslov na Poslanika traje "koliko traju nebesa i zemlja" ili "do dana Kijameta" i sl.) govori o neprolaznoj, sada i u buduću živju, duhovnoj, biti Poslanikovo, koja stoji kao duhovna vertikalna svakog muslimana, ma u kojem vremenu on živio. Prihvatanje i učenje "Dalāilu'l-ḥayrāta" u tradicionalnim (sufijskim) krugovima muslimana diljem svijeta svjedoči

Poslanika, a.s., kao jednog od glavnih ujedinjujućih *principa* muslimana.

Činjenica da se među 9903 obrađena rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, nalaze 43 rukopisa "Dalāila" (a još veći broj raznih drugih zbirki salavata i dova) ukazuje da je pobožnost izražena kroz učenje ovakvih djela tradicionalne forme bila veoma rasprostranjena među našim narodom. Može se reći da je, pored učenja Časnog Kur'ana, čitanje zbirki salavata i dova bilo dio dnevnih vjerskih aktivnosti pobožnih muslimana naše zemlje. Popularnosti ovakvih vidova pobožnosti doprinose činjenice izdavanja idžazetnima od strane šejhova za njihovo učenje – dakle, radilo se o sasvim ozbiljnoj aktivnosti i ozbiljnim učačima.

Možda bi, u okviru proučavanja odnosa tradicionalne i moderne religioznosti, bilo dobro propitati koliko su tradicionalne forme (ovakve vrste) pobožnosti prisutne među bh. muslimanima danas, kao i pitanje ima li onih koji se još uvijek ozbiljno bave prepisivanjem djela pobožne tematike.

Literatura

- Bušatlić, Ismet (2002), "Jedna sarajevska škola kaligrafije", Takvim, Rijaset Islamske zajednice u BiH, Sarajevo.
- (el)Cezūli, Süleyman (2006), *Delāilü'l-ḥayrāt: Salavat-ı Şerifeler*, Istanbul: Semerkand
- Handžić, Mehmed, "Hfz. Ibrahim-ef. Šehović", *El-Hidaje*, VI-1943.
- Janc, Zagorka (1985), *Umetnost na tlu Jugoslavije – islamska minijatura*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, Zagreb: Spektar, Mostar: Prva književna komuna.
- Kadić, Rešad (1977), *Hadži Lojo i pripovijedanje o ljudskim sudbinama i Omer-paši Latasu*, Sarajevo: El-Kalem.
- Mazalić, Đoko (1967), *Leksikon umjetnika*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Mujezinović, Mehmed (1998), *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine (I)*, Sarajevo: Sarajevo-Publishing.
- Redžić, Husref (1982), *Umjetnost na tlu Jugoslavije – islamska umjetnost*, Beograd: Izdavački zavod Jugoslavija, Zagreb: Spektar, Mostar: Prva književna komuna.
- (al)Zirikli, Hayruddin (2002), *Al-a'lām – qāmūs wa tarāḡim li ašhuri'r-riḡāl wa'n-nisā' min al-'arab wa al-musta'ribin wa al-mustašriqin (VI)*, Bejrut: Dāru'l-'ilm li'l-malāyin. -
- Katalozi Gazi Husrev-begove biblioteke*
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa I* (2002), priredio: Kasim Dobrača, London/Sarajevo: Al-Furqan – Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa XI* (2003), priredio: Zejnil
- Fajić, London/Sarajevo: Al-Furqan – Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa XVI* (2002), priredio: Osman Lavić, London/Sarajevo: Al-Furqan – Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset Islamske zajednice u BiH.

Web-stranice

Siddiq Osman Noormuhammad, *Salawaat by Sufi Mashaikh: Dalaail u'l khayraat* (pristupano 2017-11-1), dostupno na: www.iqra.net/salawaat/dalaail

Rukopisi

Rukopis Gazi Husrev-begove biblioteke, R-7579

الموجز

مخطوطة للحافظ إبراهيم بن محمد شيخوفيتش

«دلائل الخيرات وشوارق الأنوار في ذكر الصلاة على النبي المختار»

أمينة تشيمان كيرميتشي

بدأ ظهور مخطوطات الكتب الشرقية في بلادنا مع دخول الإسلام إليها، وتمثل هذه المخطوطات تراثا ثقافيا لا غنى عنه للباحثين في تاريخ مسلمي البوسنة والهرسك. إن موضوع هذا المقال مزدوج: فمن جهة أردنا عرض مخطوطة عربية لخطاطنا المشهور من القرن ٨١ وهو الحافظ إبراهيم شيخوفيتش، وتقديمها مثلا للتراث التاريخي البوسني الإسلامي. فقد كان الحافظ شيخوفيتش إماما في مسجد السلطان في سراييفو لفترة طويلة، وله الكثير من المصاحف المخطوطة التي عرفت «بمصاحف السلطان».

ومن الجهة الثانية، أردنا عرض كتاب «دلائل الخيرات» وهو لكاتب مغربي من القرن ٥١، وتقديمه مثلا للروحانية التقليدية الشاملة عند المسلمين. والكتاب عبارة عن مجموعة من الصلوات على النبي محمد عليه الصلاة والسلام، ويمثل أحد أجمل أشكال التعبير عن حب رسول الله صلى الله عليه وسلم، الذي أنتجته الحضارة الإسلامية، كما أن وجود ٣٤ مخطوطة من «دلائل الخيرات» (فضلا عن عدد كبير من مجموعات الصلوات والأدعية) في مكتبة الغازي خسرويك، يشير إلى ترسخ هذه الصورة من التدين والتعبد لدى أبناء شعبنا وانتشارها الواسع بينهم. وتعتبر مخطوطة شيخوفيتش هذه من أبداع مقتنيات مكتبة الغازي خسرويك وأكثرها قيمة.

الكلمات الرئيسية: التاريخ، المخطوطة، دلائل الخيرات، الصلاة على النبي، المنمنمات، التدين العريق.

Summary

A MANUSCRIPT WRITTEN BY HAFIZ
IBRAHIM B. MUHAMMED ŠEHOVIĆ“DALĀILU’L-HAYRĀT WA
SHAWĀRIQU’L-ANWĀR FĪ DIKR AL-ṢALĀT
‘ALĀ AL-NABIYYI’L-MUHTAR”

Emina Ćeman-Kiremitci

Manuscripts written in oriental languages are present in our region since the very arrival of Islam and represent the cultural heritage that is essential for any kind of research that deals with the history of Muslims in B&H. The topic of this article is twofold. In one hand we attempted to present an Arabic manuscript of hafiz Ibrahim Šehović, our renowned calligraphist from the XVIII century as a representative sample of Bosnian Muslim heritage. Hafiz Ibrahim Šehović was a long-term *imam* of the Emperor-s Mosque (Careva Džamija) and his transcriptions of the *Mus’haf* were well known as “The Emperor’s Mus’hafs”. On the other hand, we present a work of a Moroccan from XV century, “Dalāilu’l-hayrāt” as an example of a general Muslim traditional spirituality. This collection of *Salawat* upon Muhammad s.w.s. is an outstanding manifestation of the love for the Messenger brought about by the Muslim civilization. The fact that Gazi Khusrev-bey’s Library holds no less than 43 manuscripts of “Dalail” (and even greater number of other various collection of *salawat* and *du’as*) indicates that piety in form of reciting such works was very popular amongst our people.

Šehović’s manuscript of this work is amongst most skilful and most valuable manuscript of Gazi Khusrev-bey’s Library

Key words: history, manuscript, Dalāil al-hayrāt, salawat, miniatures, traditional piety